

1950 — 1960 чыллардағы хакас драматургия

50-60 чыллардағы хакас литературада драма жанры алғым тилип пастаан. Хакас көрігчлери М.Кильчичаковтың «Хулгалар» драмазынаң, «Абалыг хол» күлкүстіг ойынынаң, С.Чарковтың «Тасхыл идеенде», «Айдоң», Г.Саражаковтың «Хыймадаң тадылыг хыниичам», Г.Котожековтың «Айдолайның хаңалчостары» пьесаларынаң танысханнар.

Хакас чиріндегі хазыр харбазығларны, наа хоних өделенчеткенін, чуртасты сын көзітчеткен кибириң тузаланып, ус хоостап салған М.Кильчичаков «Хулгалар» драмада. Уламох хоос пазыл парған драматургтың «Абалыг хол» күлкүстіг ойыны. Мында М.Кильчичаков хакас чонның чуртазында хыныг талазыг таап, прай Союзтағы литературалар көдірген чон устағчызынаңар, аныг чуртасха, істеніске көрізінеңер теманы көдірче. Прай пу произведениелер хакас чонының историязын пасха-пасха тустарда чонның хылии-омазы пастыра көзітчелер.

Михаил Еремеевич Кильчичаковтың пьесалары чонның чуртазына төстеніп пазылғаннар, пүүңгі күннің сурығларын көдірчелер.

«Хулгалар» пьеса 1952 чылда пазылған. Пу пьесада чох-чоостарның паза пайларның аразында піріккен хоних үчүн 1930 чыллардағы хатыг харбазыгдаңар чоохталча.

Драманың өөн сағызы — хакас аалдағы чонның колхоз пүдірчеткен чылларда, сағыс-көгізі чарып, наа чуртастың оңдайларын оңарылғаны. Хакас чирінде прай Союзтағы чили, наа хоних пүдірери амыр иртпеен. Класс харбазығларын драматург хакас чонының омазын, хылиин, оларның иртіпчеткен алызығларға хайиин көзідіп чарытча. Драманың пүдізі, чуртастағы талазығны орта чарытханы, хыныг сценалар пүдіріп көзіткені, чонның тілінің пайын иптг тузаланғаны авторның пьеса пазар узын киречілепче.

Хакас аалында класс харбазығлар хазыр ирткеннер. Аалдағы иң улуғ **пай Кужаков** хасхы Тырхынның улызынаң үлгүні поэтының холына алып алча.

Сельсовет кнезі Хароолны кізö идініп, үлгүні позы хынғанни апарча. М.Кильчичаков Кужаковтың хыйға, көйтiк, хазыр хылиин сын, öтiг чарытча.

Хакас аалларда коллективизация даа чылларында пайлар чуртас ээлери поларға сiренчеңнер. Коммунисттер партиязы аалларзар наа хоних пүдiрерге тоғысчылар аразынаң коммунисттерни ысхан. «Хулгалар» пьесада драматург андағ коммунист Соколовтың омазын хоостапча. Аалдаң сыххан коммунист Сойаннаң хада олар, пайлардаң тоғыр күрезiп, улуғ тоғыс апарчалар.

Көп сценаларда автор пайларның чуртын, оларның хылиин күлкее тартча, чабал сағыстарын чарыхха сығарча.

Öөн матырларның *Соколовтың, Сойанның, Хызиркениң, Айдолайның*, чииттерниң паза улғаадыбысхан хакастарның омаларын автор улуғ хыныснаң, иптiг көзiтче. Пу ах сағыстығ, нымзах хылыхтығ кiзiлер, көп хорығларда аралазып, пүүнгi чуртастың оңдайын сизiнiп пастапчалар.

Аалда пайлардаң тоғыр күрезiгнi чииттер апарчалар. Сойан, үгредiгден айланғанда, наа чуртас пүдiриинде араласча.

Идök оңның нимес персонажтарның пiрiктiрiлген омалары киртiстiг хоосталча: ***пай Кужаковтың чағыннары, хасхы Тырхынның чоны.*** М.Кильчичаков, чонның тiлiнiң пайын тuzаланып, хакас литературазында күлкiстiг, сатирической омалар чайап салған.

Пьесада автор, класс ыырчыларның үлгүзi паза хачан даа айланмазын көзiдiп, оларның чабал хылыхтары, чуртасха көрiстерi наа хонихха аринча килiспинчеткенiн чарытча.

Пасха темаа чарыдылча «*Абалығ хол*» күлкiстiг ойын (үс пöлiктiг, пис көрiмнiг күлкiстiг ойын). Аның öөн сурии — устағчының паза чииттерниң аразындағы талазығ.

Араласчатхан кiзiлер:

Ораман Петрокавич — колхоз устағчызы

Ката — аның хызы, сельхозинституттың студентказы

Орамай — кирi апсах, «Абалығ хол» плотниги

Тарика — аның хызы, аар көрігчізі

Иразан — чиит оол, чылғы пастуғы

Каскар — МГУ-ның журналист факультедінің студенті

Ораман Петрокавич, колхоз устағчызы ўр чыллар полып, прай нимені позынина санирға көнік парған, аннаңар прай чирде пойли хылын сыххан. Чииттерні нимее салбин, позы хынғанни пасха тоғыстарға турғыс салча. «Огонёк» журнал тастында миллион парыстығ колхоз устағчызы Атаев Турды Атиевичтің сомын көр салып, корреспондент ідөк аның чахсы тоғызынаңар بازارға килчеткен полар тіп сағынча. Иди позынаңар ла сағынып, алнындағы чуртастаңар сағынмин, ирткен чидіглерінең чуртапча.

Орамай ағаны даа, чииттерні дее нимее салбин, оларны көксепче. Ол позына иртіре ізенчеткен, поғдархас хылыхтығ көзіділче.

Автор Ораман Петрокавичтің паза Орамай ағаның хылыхтарын иткен киректері, чоохтары хоостыра көзіт салған. Олар ікізінең наа чуртас ўчўн күрезігде араласханнар. Ўр чыллар пастых полып, ол ардап парча. Драматург күлкістіг сценалар көп хоостапча.

- Арығ халаттар кизерін ундубаңар. Чахсы медтаң пірее тўјус сыйых тимнеп салыңар, позынаң хада алып алзын. Арса, пістіңер газетке нас пирер... Паза аны аңнап-хустап ал чөр килерге кирек. Сыннаң ол чаза атхлапчатса, иди поларына мин ікінчілебинчем, олар чахсы даа пассалар, че хомай атадырлар. Хақан тігізі чаза хоолатчатса, Иразан, тізең, пірее ағас кистінде турып алып, аның ай-соонча ат турзын. Син чахсы хооралар тимнеп сал. Анаң көр көрербіс, пістеңер хайди нас саларлар.

Чииттер мындағ колхоз устағчызына хынминчалар. Олар удурланчалар ағаа.

Иразан, чылғы хадарчызы, піди тіпче:

- ...колхозты сірер ле чалгызан пўдірбеезер, че прай чон. Аннаңар, минің сагызымда, махтанарға пір дее кирек чоғыл.

Тарика, Орамай ағаның хызы, аар көрігчізі, пабазының хомай

хылынчатханын көріп, ідök аннаң тоғыр парча. Ол чонның ис-пайын хайраллапча. Аның омазында кізінің ах сағыстығ полчатханын таныхтапча.

Пасха даа чииттер сах андағох иптіг хылыхтығлар. Олар постарының тоғыстарына түгеде пирін салғаннар.

Улуғларның аразында Орамай аға көзіділче. Чуртас сурығларына чииттерні үгретче, олаңай ла тоғын парча. Че аның аарлардаңар искірген чооғы уғаа тирең сағыстығ.

Орамай аға Ораман Петрокавичтің саба хылынчатханын сах пу піліп одырча. Хайди итсің зе, ол аннаң чалтанча. Аннаңар пьесада күлкістіг чирлер учурапча.

Автор матырларның хылыхтарын, сағыстарын тіллері пастыра чарытча. Чииттернің омаларын тахпахтары, сарыннары хоостыра хоостапча. Оларның ырларында көбленіс, чуртасха хыныс истілче.

Чииттер Ораман Петрокавичті, чуртастың соона халғанын пілінминчеткен кізіні, орта чолға кирчелер.

«Абалыг хол» пьесаның өөн сурии 50-80 чыллардағы чуртаснаң пик палғалыстығ полғаннар.

Сергей Ильич Чарков хакас драматургиясында ідök арландыра іс халдырған. Аның «Тасхыллар идеенде», «Айдоң» драмалары хакас чонның иргідегі паза амғы чуртазын чарытчалар.

«Айдоң» пьесада чонның аар, пазығлығ чуртастаң тоғыр көдірілер күзі тыбысхананын көрчөбіс. Драмадағы хорығлар В.И.Ленин Суста ызығда полған чылларда иртіпчелер. Айдоң, чон аразында чарыдығлығ тоғыс апарып, чалчыларның хараан көп нимее асча, оларның пос хоныхха тартылызын тыытча. Хакас аалларында чарых, ырыстығ тус чидеріне ізендірче.

Тузаланған литература

1. Боргоякова М.П., Майнагашева Н.С. Хакас литературасы. 11 кл.: тиксі үгредіг организацияларына электроннай приложениеліг учебник.=Хакасская литература. 11 кл.: учебник для общеобразовательных организаций. – Ағбан: Хакас книга

издательство, 2016.

2. История хакасской литературы. - Абакан: Хакасское книжное издательство, 2011. - 278 с.
3. Очерки истории хакасской советской литературы /Под ред. Т.Г.Тачеева. - Абакан: Хакасское отделение Красноярского книжного издательства, 1985. - 288 с.